

Д-р НИКОЛА АНДРУСЯК

ДО ПОЧАТКІВ ДЕРЖАВНОСТИ В УКРАЇНІ

(Dr. NICHOLAS ANDRUSIAK, *On the Origins of the Political Systems in Ukraine*)

In this essay the researches of George Vernadsky concerning the original population in Ukraine are reviewed. I oppose, however, in his estimation of the people "spalaei" whose name — in my opinion — is the Latin deformation of the "As-Poliany", i. e. Antes-Polians. From "As-Poliany" the Slavic term "ispolin" which means "giant" is derived too. I don't agree with Vernadsky's identification of "Savortoi" with Swedes; on the contrary, I see a similarity between the names "Savartoi", "Sabiroid", and "Saviroid". The name "Sporoi" can be identified with the name "Poliany" i. e. inhabitants of the fields in accordance with the meanings of "τὰ σπόρια" i. e. the cornfield in the Greek texts of St. Matthew's Gospel as well as of "The Spiritual Meadow" written by the Syrian hermit John Moschus. Vernadsky identifies erroneously the name of the Antes' leader "Boz" with "Bus" in the "Tale of Ihor's Campaign", because the surname "Busa" was applied to the king of the Ostrogoths Theodoric the Great, and in the "Tale of Ihor's Campaign": "the Gothic girls recall the Busa's time".

The opinions of the Soviet historians B. Rybakov, M. Braichevsky, and V. Petrov concerning the origin of Kiev are reviewed. Then quotations of sources concerning the terms "Ros" and "Rus" in the fourth — ninth centuries follow. I am opposed again to Vernadsky's opinion about the "Russian Kahanate" in 739-830 in the area of the Sea of Azov; as only the Hungarian tribes in this area were called "Rus" in some Arabic and Byzantine sources. I don't agree with Vernadsky's opinion that the Kievan Russian

princes Ascold and Dir were dependent upon the Hungarian leader Almos; on the contrary, Constantine Porphyrogenitus mentioned about a Hungarian agreement that Almos or his son Arpad had become dependent upon Dir. After Kiev's occupation by Oleh Almos as an ally of Dir helped the latter to restore his rule in Kiev.

1. Первісне населення України

Археологічні знахідки виказують існування людства на Україні в палеолітичній добі, а в пізно неолітичній добі населення України виробляло мальовані керамічні посудини, датовані приблизно 2,750 р. до Христа, знайдені вперше в м. Трипіллі (перезваному большевиками на «Комсомольськ») над Дніпром на південь від Києва, й тому археологи назвали такі керамічні знахідки з того часу «трипільською культурою». Приблизно 2,000 р. до Христа примандрували з північного Причорномор'я, отже з України, до Малої Азії хетити. Приблизно тисячу років до Хр. згадує грецька гомерична поезія нарід кімерійців на Україні. Мабуть у VII ст. до Хр. кімерійців витиснули з України іранські скити. В тому ж самому столітті греки почали закладати свої колонії на північному побережжі Чорного моря. Грецький історик Геродот (приблизно 484-425 до Хр.) ділив скитів на кочовиків-войовників і хліборобів; останніх називав він бористенітами від уживаної греками назви Дніпра «Бористенес». На захід від бористенітів були неври, а на схід будини; деякі історики вважають оба ці племена за праслов'ян,¹ але можливо, що слов'янами були всі скити-хлібороби, які могли бути спадковцями або й нащадками хліборобів «трипільської культури», а тільки скити-кочовики накиннули їм свою назву. Саме скитська держава основувалася підб'єм кочовиків-скотарів-войовників осілого хліборобського населення.²

Скити-хлібороби входили в подружні зв'язки з греками і в наслідок того були мішанці греко-скити: калліпідиди над долішнім Богом алязони на північ від них і тиріти по обох боках долішнього Дністра.³

В III-му ст. до Хр. натиснули на скитів із заходу кельти, а відтак у першій половині II-го ст. до Хр. із сходу сармати. Частина

¹ G. VERNADSKY, *Ancient Russia*, New Haven 1944, стор. 61-62.

² Цит. твір, стор. 51-52. стор. 61-62

³ Цит. твір, стор. 54.

скитів злучилася з сарматами, частина схоронилася на Криму і, змішавшись з тамошнім населенням таврів, створила тавро-скитів, третя частина перейшла долішній Дунай і осіла в сьогочасній Добруджі, що тоді стала зватися « Малою Скитією ».⁴

Сармати були іранського походження й прийшли в Причорноморя з Казакстану, звідки їх витиснули гуни, що викликали мандрівку племен у закаспійських просторах Азії. На цих просторах існували первісні анти, про яких вістки в китайських, грецьких і латинських джерелах розглянув історик Юрій Вернадський. За китайськими джерелами вказує він, що в провінції Кан-Су, в Західному Китаї жили два індо-європейські народи: юе-чі, мовно вближені радше до кельтів і латинян, проте їхню мову вважали за тохарійську, та іранські тохари.⁵ І. Галоун⁶ гадає, що назву « юе-чі » слід вимовляти « згуд'я », яку можна порівняти з асирійською назвою скитів « ашкузай ». В 177 р. до Хр. витиснули гуни з Кан-Су юе-чі і тохарів, які перейшли до Туркестану й сусідніх країн. Звідси в 165 р. до Хр. емігрувала мала група юе-чів до Хотану, а велика група — до Джунгарії, де юе-чі побили осунів та натиснули на саків на південь від Семиріччя. Але около 140 р. до Хр. знов витиснули їх звідтам гуни. Юе-чі рушили тоді до Фергани, звідки прогнали вони знов саків, хвилево опанували Согдіану на північному побережжі річки Оксу (Аму Дарії) в 128 р. до Хр., опісля заняли Бактрію, Східний Іран і Пенджаб та створили державу, відому під назвою індо-скитської. Тоді юе-чі прийняли від ззеленизованих бактрів дещо геленістичної культури, а щодо релігії то буддизм, що домінував у північно-західній Індії. Хоч мова юе-чів була відмінна від тохарської, все таки загально вважали її за тохарську. Деякі історики вважають, що юе-чі у Східному Туркестані були відомі як орсі, яку то назву можна звязати із сарматським племям аорсів.⁷

Вернадський припускає можливість, що в наслідок усіх міграцій в III ст. до Хр. головна маса аорсів рушила на захід в області Волги й Дону, але якась їхня частина залишилася в Туркестані. Зате більш очевидним був звязок між юе-чами та іншим сарматським племям: аланами. В китайській хроніці « Історія пізніших

⁴ Цит. твір, стор. 72-73, 84.

⁵ Цит. твір, стор. 67.

⁶ G. HALOUN, *Zur Ue-tsi Frage, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 91, 1937, стор. 243-318.

⁷ VERNADSKY, *Op. cit.*, стор. 68, 81-82.

ханів» в V ст. по Хр. зазначено, що країна аланів звалася раніше Антсай. Країна Антсай вперше згадана в звітженні китайського посла Чанг-Кіена в 128 р. до Хр. й находилася правдоподібно близько Аральського озера. Тому що Чанг-Кіен не був особисто в цій країні, він мусів мати відомості про неї від юе-чів. Вернадський ввижає це за можливе тому, що назва країни Антсай є тохарського походження і походила від тохарського слова «ант», що значило «рівнина», «поле», «низина». Звідси нарід, що жив на рівнині — степах, названо антами, подібно як українське плем'я полян від поля.⁸

З римських авторів перший згадав про антів географ Помпоній Меля около 44 р.; за його інформаціями — анти мали мешкати десь над гіпербореїцями й амазонами. Пліній, що складав свою природописну історію в 77 р., згадує подібно про антів. Грецькі автори цього періоду не згадували про антів, але Вернадський думає, що греки той самий нарід називали «Ἀσιοί», «Ἀσίοι» або «Ἀσσαιοί». Азіів утотожнює Вернадський з асами (аси або яси в руському літописі), предками осетинців. Аси були відомі також як алани. Крім того китайські хроніки утотожнювали аланів з антсами. З того висновує Вернадський, що «анти» латинських авторів і «азії» грецьких були різними транскрипціями тієї самої назви. Скорочення назви «ант» на «ас» вияснює Вернадський фонетичними правилами грецької мови (πᾶσι від παντων). За оповіданням Чанг-Кіена можна припускати, що около 127 р. до Хр. анти або аси жили коло Аральського озера в сьогочасному Казакстані.⁹

Побитий юе-чами около 160 р. до Хр. нарід Осун (Бу-сун) у Джунгарії був за китайськими хроніками синьоокій і ясноволосій, що вказує на їхнє арійське походження. Вернадський вважає, що вони правдоподібно були сарматським плем'ям, віткою аланів, і тому китайський опис вигляду осун можна порівняти з оцінкою аланів Амміяном Маркеліном. За географією Страбона були Ἀσιοί ἤ (або) Ἀσιανοί; форму «азіяни» вважає Вернадський близькою до «осун». Він покликуюється на Ярла Шарпентієра,¹⁰ який приймаючи утотожнення азіїв з осун зазначив, що назва «ас» мала паралельну форму «ос», яка зберіглася в назві осетинців. Тимто

⁸ Цит. твір, стор. 82.

⁹ Цит. твір, стор. 82-83.

¹⁰ JARL CHARPENTIER, *Die ethnographische Stellung der Tocharer*, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 71, 1917, 359-88.

ос або осун у Джунгарії мусіли бути віткою ас або антів Казакстану. З того висновує Вернадський, що аси або анти жили в II-му ст. до Хр. в південному Казакстані, а може навіть у Джунгарії. Далі він бере до уваги те, що аси Казакстану та аси в Джунгарії були в близьких зв'язках з юе-чами після захоплення останніми Казакстану. Він цитує згадку Трогуса «*reges Tocharorum Asiani*»¹¹ і припускає, що якийсь аланський клан панував у тому часі над юе-чами. Він гадає, що пізніше якась група юе-чів прилучилася до аланів у часі їхнього руху на захід. Також приймає Вернадський деякий зв'язок між тохарською та аланською мовами.¹²

В часі руху сарматських племен на захід першими з'явилися на чорноморських степах язиги, яких М. І. Ростовцев вважає за меотське плем'я, витиснене сарматами з донської області і Приазов'я. Проте імена двох язигських королів, згадані Діоном Кассієм (150-235) звучать як іранські. Тим то, якщо язиги не були чисто сарматським племенем, то все таки їх провідна верства була іранського походження. Пройшовши українські степи, язиги пробули близько двох століть на чорноморському побережжі між лиманом Дністра та долішнім Дунаєм. У середніх віках ця область звалася по славянськи Углом, а греки це переписували як "Ογγλος, татари ж перезвали Буджаком, що є перекладом славянської назви. На південь від Угла за Дунаєм була Добруджа, де саме поселилися частинно скити, уступаючи з України перед сарматами. Римляни мали багато клопотів з язигами, що намагалися відперти їх від дунайських країн. В другій четвертині I-го ст. по Хр. язиги перейшли на панонські степи між Тисою та середнім Дунаєм.¹³

В союзі з язигами були роксоляни, що поселилися на схід від них на степах між Дніпром та Доном. Перша частина назви «роксоляни» походила від іранського «рухс», що значить «ясний», тим то роксоляни були «ясні алани». Після відходу язигів до Панонії, роксоляни стали їх наслідниками в долішньо-дунайським Углі.¹⁴ Грецький історик і географ Страбон (к. 64 р. до Хр. — 19 р. по Хр.) подав відомості про озброєння роксолян: вони носили шоломи й панцери з сирі воллової шкіри, щити, плетені з пруття (лози), і мали оборонну зброю: спис, лук та мечі. Вони йшли за

¹¹ M. IUNIANI IUSTINI, *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompeii Trogi*, ed. ab O. Seel, Leipzig, 1935.

¹² VERNADSKY, *op. cit.*, стор. 83-84.

¹³ Цит. твір, стор. 87-88.

¹⁴ Цит. твір, стор. 88.

своїми чередрами, кочуючи з місця на місце. Зимували у болотистих місцях коло Меотійського озера (Азовського моря), а літом перебували на рівнині — степах.¹⁵ Тавро-скити на Криму признали над собою зверхність роксолян наприкінці II-го ст. до Хр. В наслідок того грецькі міста на Криму: Херсонес і Пантикакапея були zagrożені і тому звернулися за поміччю до короля геленістичного Понту на південному Причорноморі, Мітридата VI (113 р. до Хр.). Цей вислав свого полководця Діофанта, що в 110 р. до Хр. побив тавро-скитського князя Палака, сина Скилура, якому поміч післав його зверхник роксолянський король Тасій.¹⁶ Після перемоги над тавро-скитами й роксолянами Мітридат створив босфорське царство в 106 р. до Хр. Нова династія в цьому царстві від 49 р. по Хр. була більше звязана культурно з траками й іранцями, тим то іранські говори заміняли греку.¹⁷

На схід від роксолян над долішнім Доном мали житла аорси, яких назву можна вивести з іранського « орс » або « уорс », що значить « білий ». На південь від аорсів і на схід від Азовського моря в долині Кубані поселилися сіраки, що витиснули первісних мешканців синдійців в Кавказькі гори і кавказьке Причорномор'я. Наприкінці I-го ст. по Хр. аорси й сіраки признали аланів за своїх володарів.¹⁸

Останніми з сарматських племен з'явилися в східній Європі алани, що від кінця I-го до кінця IV-го століть займали степи від Азовського моря і долішнього Дону по долішню Волгу і Каспійське море та Кавказькі гори на півдні. Постепенно вони поширювалися на північ в область верхнього Дону і Донця, вступаючи в мішану лісово-степову полосу. Перед приходом до Європи відогравали вони визначну роль в Туркестані в II-I ст. до Хр. і правдоподібно деякі їх клани залишилися на схід від Каспія навіть тоді, коли головна орда пішла на захід. До кінця IV ст. західні алани вдержували звязки із східними. З огляду на близький звязок між аланами та юе-чами за Каспієм, можна прийняти, що деякі юе-чі групи проникали в східню Європу разом з аланами. Можливе, що деякі клани аланів були юе-чівського походження. За Амміяном Маркелином — алани, подібно як інші сарматські племена, були номадами. Опис Амміяном аланів подібний до китайського опису осун.

¹⁵ В. Січинський, *Роксоляна*, Лондон 1957, стор. 10-11.

¹⁶ Вернадський, цит. твір, стор. 91-92; Січинський, цит. твір, стор. 10.

¹⁷ Вернадський, цит. твір, стор. 92.

¹⁸ Цит. твір, стор. 88.

Релігія аланів була подібна до релігії інших сарматських племен, основана на культі іранського бога-їздця, якого утотожнювано з Агурамаздою або Митрою; залишався також культ великої богині скитського періоду. Амміян порівнював аланів з гунами, тільки в способі життя і звичаях вони були менше дикі. За Амміяном — підбиті народи вважалися за аланів. Між підбитими народами були слов'янські племена, з яких одно прийняло назву своїх нових володарів — антів, що була назвою одного з аланських племен у Туркестані. Кавказьке ж плем'я осетинців або осів або асів було правдоподібно мішаного алано-яфетидського походження. Автохтонні північно-кавказькі племена, підбиті аланами, познайомили їх з куванням заліза, а відтак алани самі розвинули кування зброї, яке перейшло від них до антів.¹⁹

2. Слов'яни

Римський історик Публій Корнелій Такит (к. 55-117) подає під 98 р., що між германами і сарматами жили певкини (бастарни), венеди й фіни. Венедів (слов'ян) протиставив він сарматам ось так: венеди будували доми й ходили пішки, сармати мешкали в шатрах і їздили верхом. Вернадський визначає територію, заселену слов'янами в I-II ст., на північ від Карпат: Надвислянщину, Галичину й Волинь. В другій половині IV ст. готський король Германаріх (350-375) підбив фінських чудів, мер і мордву, естів та слов'ян, яких готський історик Йордан, єпископ Кротони в південній Італії, в половині VI ст. називає загально венетами та ділить на слов'ян і антів. Вернадський вважає правдоподібним, що саме тоді слов'яни з-над середнього Дніпра, уступаючи перед готами, подалися на північ, пробиваючи собі шлях через територію балтівців, від яких у наслідок того були відрізані голіядь над Окою.²⁰

Пліній (23-79 рр. по Хр.) згадує про нарід «спалей» (spalaei) в області Дону і Донця. Йордан пише, що готи напали на «спалів» або «сполів», перейшовши «велику ріку», яку Вернадський вважає за Дніпро та приймає, що «споли» чи «спали» жили в області верхнього Донця й Осколу.²¹ Він вказує на згадку Агмета ібн-Федглана, що був у дипломатичній місії арабського каліфа до волзьких болгарів у 921-22 рр., про залежний від цих болгарів нарід «аскал», що — на думку Вернадського — мав мешкати також в

¹⁹ Цит. твір, стор. 89-90.

²⁰ Цит. твір, стор. 101-04.

²¹ Цит. твір, стор. 104-05, 114.

області Осколу, яку згодом опанували угри.²² Тимчасом згадка цісаря Константина Багрянородного про нарід «*Σαβαρτοῦασφαλῶ*» (*Sabartoeasphali*)²³ наводить нас на думку, що назва «спалів» чи «сполів» чи «спалєів» у латинських авторів було перекрученням назви «ас-поляни», згідно таки з вище наведеними висновками Вернадського — «анти-поляни», що жили над Дніпром, Донцем і Осколом. Вернадський також цитує цю згадку Константина Багрянородного, який писав, що коли угри жили над Донцем, вони «з якоїсь причини» були відомі не як «турки» (саме Константин Багрянородний називав угрів «турками») тільки як «савартоаспалой». За Марквартом²⁴ уважає Вернадський, що в цій довгій назві є комбінація двох назв «Савартой» і «Асфалой». Маркварт порівнював назву «Савартой» із «Севордик» у вірменських хроніках. Вернадський уважає савартів за шведів,²⁵ хоч К. Цойс²⁶ згідно з тим, що германське «swart» і німецьке «schwarz» означає «чорний», уважав «савартоасфалів» за чорних угрів. Вернадський не потребував цілком мішати тут шведів, коли він згадує, що в V ст. крім двох гунсько-болгарських племен кутригурів і утигурів була третя гунська орда в області Північного Кавказу: сабірів або савирів.²⁷ Маючи натяк у руських літописах, що радимичі, вятичі і сіверяни, живучи як звірі в лісах, їли нечисте і срамословія перед родителями не стидалися, та розселення сіверян також в степовій полосі Лівобережжя, можна припускати, що назва сіверян походила від савирів, а не від «сівера» — північ. Наведене Вернадським²⁸ за Шапіром²⁹ значіння «ісполина» як «велетня» виказує також, що «ісполин» походить від «ас-полянин», а Шапіро пише: «ісполин» є буквальный переклад грецького «*γῖγας*» — син землі (*γαῖα*, *γῆ* — земля) — й означає «полянин», тобто «полева або дика людина». Отже, сіверяни й анто-поляни жили на лівобережних степах

²² Цит. твір, стор. 241-42.

²³ J.-P. MIGNÉ, *Patrologiae Graecae*, t. CXIII, Paris 1864, стор. 317-18.

²⁴ J. MARKWART, *Chronologie der alttürkischen Inschriften*, Leipzig 1903, стор. 36-40.

²⁵ VERNADSKY, *op. cit.*, стор. 270.

²⁶ K. ZEUSS, *Die Deutschen und die Nachbarstaemme*, München 1837; Heidelberg 1925.

²⁷ VERNADSKY, *op. cit.*, стор. 154.

²⁸ *Ibid.*, стор. 105.

²⁹ Филологическія Записки, ред. А. Хованскій, Воронеж 1871, вып. V-VI. Див. також: И. И. Срезневскій, *Матеріали для словаря древне-русского языка*, Петербург 1893, I, стор. 1130; — А. Г. ПРЕОБРАЗНЕНСКИЙ, *Etymological Dictionary of the Russian Languages*, New York 1957, стор. 257.

перед опануванням цих степів різними кочовиками, серед яких були і агадані Константином Багрянородним угри.

Грек Прокопій, родом з палестинської Кесарії (около 490-562), правний дорадник Велізарія, визначного полководця східно-римського (візантійського) цісаря Юстиніяна I (около 483-565), згадуючи про словян і антів, зазначив, що їх у старині називали «спорами», що вони жили розсіяно (розкидані тут і там) і займали великі простори. До них належала більша частина земель на північ від Дунаю. Вернадський³⁰ утотожнює назву «спори» з назвою «споли» і зазначає в примітці, що американський славіст Р. Джекобсон прийняв також ідентифікацію назв «спори» «споли», але висловив свої сумніви щодо обосновування Вернадським паралелі Оскол — Оспол. Сам Прокопій вияснює назву «спорів» як людей, що жили розсіяно, згідно із значінням грецького ἡ σποράς, -αδος, що значить «розсіяний, розкинений, розсипаний», з чим вяжеться назва Спорадів — грецьких островів розкинутих по Егейському морі. Також грецький історик Плутарх ужив у тому самому значенні «σποράδες μάκται» — розкинені сутички. Але в грецькому словнику римського і візантійського періодів Е. Софоклеса³¹ знаходимо ще вияснення τὰ σπόριμα як збіжжіві поля (cornfields) з відсилкою до євангелії св. Матея (12, I) та до твору блаженного Івана Мосха, ченця-пустинника, що народився ок. 550 р. правдоподібно в Дамаску та помер у Римі в 619 р. «Λεπτόν» (Pratum Spirituale).³² В євангелії св. Матея (Гл. 12, I, 1) читаємо: «Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων». В латинському тексті: «In illo tempore abiit Jesus per sata sabbatho». В німецькому тексті: «Zu der Zeit ging Jesus durch die Saat Sabbath» із завагою на боці, що в перекладі Л. фон Есса є: «durch ein Saatsfeld»³³. У Біблії Льюха і Райшля: «Zu jener Zeit wandelte Jesus an dem Sabbate durch die Saaten».³⁴ В англійському тексті: «At that time Jesus went through the corn on the sabbath-day»³⁵ У

³⁰ Цит. твір, стор. 104-05.

³¹ E.A. SOPHOCLES, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods from B.C. 146 to A.D. 1100*, vol. II, 2nd edition, New York 1887, стор. 1005.

³² J.-P. MIGNÉ, *Patrologiae Graecae*, t. LXXXVII, pars III, Paris 1865, стор. 3107-110.

³³ R. STIER und K.G. W. THEILE, *Das Neue Testament unseres Herrn und Heilandes Jesu Christi*, 5-e Auflage, Bielefeld und Leipzig 1875, стор. 44-45.

³⁴ V. LOGH - WILHELM REISCHL, *Die heiligen Schriften des neuen Testamentes nach der Vulgata*, Bd 18 4-te Auflage, Regensburg 1899, стор. 55.

³⁵ The Holy Bible, Boston 1855.

французькому тексті: « des champs de blé »³⁶ З цих текстів слідує, що назва « спори » могла означати полян.³⁷

Вернадський³⁸ підкреслює факт, що наступники готського короля Германаріха мали радше словянські, ніж німецькі імена: Витимир, Видимир і Валамир (Велемир). Але відтак цей історик пише, що гуни врятували анто-славян від германізації. Під напором гунів готи залишили Україну. Відступаючи на захід, зустріли готи виступ проти них антів над Богом під проводом князя Боза, які не хотіли дозволити готам на перехід через їх країну. Витимир пімстився за це на антах і прибив на хресті князя Боза, його синів і 70 антських старшин. Вернадський хибно утотожнює Боза із згаданим у « Слові о полку Ігореві » Бусом; автор цих рядків виказав, що до остроготського короля Дитриха прикладено призвище « Буса » від одноіменного чеського героя з XII-го ст.³⁹

Гуни втягнули до своїх походів усі підбиті ними народи: аланів-роксолян-антів, словян і готів, які не встигли утекти перед ними. Тим то царгородський патріярх Прокл (434-447), у своїй проповіді проти гунів, згадав про пророцтво Євекіла про князів Роша, Месеха і Тобел, що — на думку Вернадського — свідчило про рух-асів у гунських походах та є першою згадкою про назву « Рос-Русь » у візантійській літературі.⁴⁰

3. Початки Києва

Після смерти Атилі розпалася гунська держава, і тоді словянські і зісловянщені іранські племена в Україні творили племінні або міжплемінні держави та боролися із залишеними після гунів болгарськими й угорськими ордами та з прибулими з Азії аварами. Останні напали в 559 р. в східній частині Північного Кавказу на гунських сабірів й розбили їх; саме тоді частина сабірів подалася

³⁶ LOUIS PIROT - ALBERT CLAMER, *La Sainte Bible*, t. IX, Paris 1946, стор. 152.

³⁷ Н. В. ГОРЯЕВ, *Сравнительный этимологический словарь русского языка*, Тифліс 1896, стор. 124; VONDRACK, *Vergleichende slavische Grammatik*, I, Göttingen 1906, стор. 29; E. BERNEKER, *Slavisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1908, стор. 434. Микуцкий відсилає до Первольфа і зводить « спор » (спорий) і « спол » (сполинь).

³⁸ VERNADSKY, *op. cit.*, стор. 129-130.

³⁹ N. ANDRUSIAK, *Riuzen* in « Dietrich und Wenezlan » und Dietrichs Beiname « Busa » (Dunkirk, N.Y., 1962), стор. 7.

⁴⁰ Вернадський, цит. твір, стор. 138; о. І. НАГАЄВСЬКИЙ, *Кирило-Методієвське Християнство в Русі-Україні*, Рим 1954, стор. 6-7.

до Дагестану, звідки в 750-760 рр. напали на Вірменію, згадані у вірменських джерелах як «Севордик» — «чорні сини». Авари ж побили опісля болгарських утігурів і кутрігурів та антів і слов'ян,⁴¹ при чому вбили антського володаря Мезамира, коли той прибув до аварського кагана на переговори, та знущалися над слов'янським племям дулібів. Але володар слов'ян над долішнім Дунаєм і Прутом Добрута не піддався аварам і велів убити аварських послів у 578 р. Коли ж наддунайські слов'яни воювали з Візантією, остання увійшла проти них у союз з аварами. Згодом маємо вістки про союз Візантії з антами проти аварів у 580 і 602 рр., під час того, як підбиті аварами слов'яни з Панонії, східніх Альп і Динарських гір мусіли брати участь в аварських нападах на візантійський Балкан.⁴² Авари вміщували слов'ян на фронті бою, щоб закрити ними себе.⁴³ Проте часом напад аварів на Візантію рятував слов'ян, як от коли в 597 р. слов'янський вождь Пирогост був смертельно ранений в бою з візантійцями, напад аварів на Балкан урятував слов'ян перед знущенням над ними візантійців. Коли після 600 р. анти відступили від слов'ян на сторону Візантії, авари покарали їх.⁴⁴

Саме на VI-е століття, коли були війни Візантії проти слов'ян і аварів, поклав совєтський історик Б. Рибаків оснування Києва. На X-му Міжнародньому Конгресі Історичних Наук у Римі, критикуючи шведського історика А. Стендер-Петерзена за висловлений ним погляд про норманське походження ківсько-руської держави, Рибаків заявив: «Постання ківсько-руської держави мало довгий підготовчий період. Цей процес почався тисяча років перед приходом варягів. Досліди старої венецо-слов'янської цивілізації виказують, що вже від II-го до V-го сторіччя розвинулася там агрикультурна цивілізація, існували великі оселі, в теж сліди їхньої торгівлі з римськими провінціями. Столице Дніпра вчасних часів, майбутня територія Київської Русі, зокрема зазначується в цій епосі. Порівняння історичних даних з археологічними відносно «Руської Землі» дають змогу означити її як простір певної кількості слов'янських племен, що створили в VI-VII ст. оборонний союз, та як територію, що простягалася в межах степової полоси. Ми стверджуємо там дружинну цивілізацію, що вдержувала звязки з прибережною

⁴¹ Вернадський, цит. твір, стор. 180-81, 270, 272-73.

⁴² Андрус'як, *Історія України*, I, Прага 1941, стор. 71-73.

⁴³ Вернадський, цит. твір, стор. 190.

⁴⁴ Цит. твір, стор. 188-89.

територією Чорного моря та Балканського півострова. Русь VI та VII ст. — це союз словянських племен доволі постійний, здатний у розвитку перемінитись у фєвдальну державу. В « Повісті временних літ » ми можемо відкрити сліди зудару двох противорічних поглядів щодо початків руської держави. Погляд пізніших редакторів навязує до новгородської легенди про покликання варягів. Погляд первісного автора « Повісті » відсуває цілком ці конструкції протонорманістів та спирається на циклі місцевих київських легенд. Це є відомі легенди про героя Кия, основника Києва, князя, що збудував також оселю над Дунаєм, та якого з почетом приймав візантійський цісар. На основі історичних обставин Кий існував, нагадуючи сучасника цісаря Юстиніяна. В VII ст. ця легенда повторюється в тексті історії Зенона Іляка. Археологічні дані потверджують становище Нестора, а не редакторів, які пізніше змінили текст». ⁴⁵

М. Брайтєвський подає навіть дату оснування Києва князем Києм « деь коло 560-го року ». ⁴⁶ Рибакєв уважав Кия не тільки основоположником Києва, але також першим князем у київській землі і засновником династії, що княжила в цій землі довгі часи. На його думку — Київ постав ще таки за цісаря Юстиніяна, в останні роки його володіння, отже перед 565 р., а Кий — це записаний у візантійських джерелах, антський князь Хилбудій, який як союзник перебував у Візантії за цісаря Юстиніяна. Але Микола Чубатий вважає, що це сміливе припущення лєдви чи може вийти поза сферу здогадів. ⁴⁷ В дійсності ант Хилбудій був у службі цісаря Юстиніяна в 531-34 р. як вождь цісаря в Тракії і поляг у бою з наївниками: гунами, антами і словянами. Около 544 р. звявився поміж антами Псевдо-Хилбудій, що мав організувати їх поселення над долишнім Дунаєм, але його заарештував підчас його подорожі до Царгороду цісарський полководець Нарсєс у Тракії, який знав справжнього Хилбудія, і відіслав його до Царгороду, але Прокопій не написав, що там з ним сталося. ⁴⁸ В. П. Пе-

⁴⁵ « Історик: Українська історична наука на міжнародній арені (На основі офіційної публікації X Міжнародного Конгрєсу Історичних Наук у Римі, Рим 1957, стор. 286) », Америка, Філадельфія, Р. XLVII, ч. 172, 24/IX, 1958.

⁴⁶ Брайтєвський: До питання виникнення міста Києва, Український історичний журнал, Київ 1959, кн. 5; М. Чубатий, *Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнословянських націй*, Нью Йорк — Париж 1964, стор. 40.

⁴⁷ М. Чубатий, там же.

⁴⁸ VERNADSKY, *op. cit.*, стор. 167-172; J.B. BURY, *History of the Later Roman Empire*, London 1958, стор. 296-97.

тров пише своїх « кілька зауважень щодо Кия, з імям якого літопис пов'язує заснування « града » Києва. Згідно з літописом, Кий « ходил Цесарюграду » і « велику честь приял есть от цесаря ». До цього додається, що Кий « приде к Дунаеви », « хотяще сести с родом своим и не даша ему ту близ живущии ».⁴⁹ Петров зазначає, що він не наважився б узяти на себе відповідальність ані за спробу відтворити « реального Кия » і пов'язати його з цілком певним часом, ані за те, щоб побачити в літописній легенді цілком вірогідний історичний факт. Напевно, на підставі літопису, можна говорити « про прийом Кия византійським імператором » і відсилася до нарису М. Ю. Брайчевського « Коли і як виник Київ ».⁵⁰ Але при цьому — пише далі Петров — треба враховувати, що літописні звістки спростовують, ніби « Кий перевозчик был ». « Аще бо Кый перевозчик был, то бы не ходил Цесарюграду ».⁵¹ Свої міркування кінчить Петров цитатою з Рибаківа: « Перед нами — древній попередник Святослава, що простягав діяльність до берегів Дунаю і дипломатичні зв'язки — до Царгорода », ⁵² та від себе додає: « Тут учений має цілковиту рацію, і ми повинні погодитися з ним ».⁵³

Проте з наведеної « Істориком » цитати із заяви Рибаківа на Х-тому Міжнародному Конгресі Історичних Наук виходить, що советський історик цілком ігнорує досліді над « Повістю временних літ » відомого російського вченого Олексія Шахматова,⁵⁴ коли вважає Нестора за її первісного автора, бо саме Шахматов виказав, що Нестор був третім з черги редактором і доповнювачем найстаршого київського літопису, що був зладжений

⁴⁹ Летопись по Ипатскому списку, Санкт-Петербург 1871, стор. 5; В. П. Петров, Давні слов'яни V-VIII ст. (Літописні дані в світлі археологічних матеріалів), « Український історичний журнал », Київ 1966, кн. 2, стор. 37. В літописі по Ермітажному списку (Полное собрание русских летописей, Изд. Академии Наук СССР, Москва-Ленинград 1949, т. XXV, стор. 338-39) і у вологодсько-пермській літописі (ПСРЛ, 1959, т. XXVI, стор. 11) є: « Царюграду », « сѣсти », « близ ту живущи ».

⁵⁰ Київ 1963, стор. 64, 71-72; Петров, там же.

⁵¹ Петров, там же. « Аще бо Кый перевозчик былъ, то не бы ходилъ Царюграду » (ПСРЛ, XXV, 338); « Аще бы... ко Царюграду » (ПСРЛ, XXVI, 11).

⁵² Б. А. Рыбаков, *Начало русского государства*, Вестник Московского Государственного Университета, 1955, ч. 4-5, стор. 62; Петров, там же.

⁵³ Петров, там же.

⁵⁴ А. Шахматов, *Разыскание о древнейших русских летописных сводах*, Ст. Петербург 1908.

около 1039 р. у звязку з вибудуванням Софійського Собору і бібліотеки при ньому в Києві.⁵⁵ А вже Микола Чубатий зазначив, що Б. Рибаків, як беззастережний прихильник словянської теорії про початок киево-руської держави, « вважає Аскольда і Дира за останніх нащадків словянської династії Кия, хоч не має теж ніяких доказів, щоб заперечити їх варязьке походження ».⁵⁶ « Доволі непевні натяки про заснування Києва трьома братами, Києм, Щеком та Хоривом, — пише далі Чубатий — знаходимо також у вірменській « Історії Тарона », написаній Зенобом Глаком у VIII ст., і відсилав до розвідки Н. Марра про книжні легенди щодо оснування Куара у Вірменії та Києва на Русі.⁵⁷

В новішому нарисі про ранні століття руської історії пише Рибаків, що, на жаль, літописець не довідався імені імператора, який гостив у себе полянського князя. Проте можна вважати, що відвідини словянського князя у візантійського імператора, його оснування міста над Дунаєм, його війни з « дунайцями » та поворот домів є всі дуже характеристичні тільки для одного століття у візантійській історії, а саме VI-ого, коли цісар Юстиніян наймав до своєї служби окремих словянських князів та будував міста над Дунаєм, щоб побороти численних « дунайців », які намагалися вдертися в середину імперії.⁵⁸

Слід признати, що в VI-ому і в трьох четвертинах VII ст. до часу оснування болгарської держави над Дунаєм і на Балканах Аспарухом у 679 р., серед воєн з кочовиками — аварами й болгарами, частина східньо-словянських племен переселювалася на Балкан. В Родопських горах поселилися поляни, смоляни і дреговичі, на Пелопонезі — також поляни, деревляни й кривичі, а за хронікою Теофана Ісповідника — болгари заволоділи над сіверянами та сімома словянськими родами, серед яких добачує Вернадський радимичів і вятичів.⁵⁹ Наддунайський Київець може бути доказом поселення полян над Дунаєм.

⁵⁵ D. DOROSHENKO, *A Survey of Ukrainian Historiography*, New York 1957, стор. 23-25; Андрусак, *Українська історіографія*, Збірник Укр. Наук. Інституту в Америці, I, Сент Пол, Мінн.-Прага 1939, стор. 5.

⁵⁶ Чубатий, цит. твір, стор. 40.

⁵⁷ Н. МАРР, *Книжные легенды об основании Куара в Армении и Киева на Руси*, Известия Гос. Академии Материальной Культуры, Ленинград 1928, с. III, стор. 257-287; Чубатий, там же, стор. 40-41.

⁵⁸ В. РЫВАКОВ, *Early Centuries of Russian History*, Moscow 1965, стор. 10

⁵⁹ VERNADSKY, *op. cit.*, стор. 248, 308-311.

далеко Краснянки в купянському повіті в околиці р. Оскола, та багато «орієнтальних» річей, знайдених у Швеції.⁶⁹ Але Володимир Січинський,⁷⁰ пише, що саме на початку XIX ст. відкрито в селі Верхній Салтів найбільшу археологічну знахідку аланських поселень в добу після їх розгрому в 375 р. Виявили цю знахідку місцевий український учитель В. Бабенко⁷¹ та селянин Капиносів. Згодом провели досліді й описи гр. Уваров, А. Покровський,⁷² Д. Багалій, М. Макаренко⁷³ та Спіцин;⁷⁴ з-поміж них Покровський уважав, що предмети й характер поховань ново-салтівських знахідок дають «дуже багато подібностей із знахідками Північного Кавказу — осетин. Новий Салтів — це величезне городище з камінними стінами і селище з камерними могилами. Крім великої кількості різних предметів знайдено там значну кількість сасанідських монет, тобто новоперських з III-го ст., та абасидських дирген з VI-IX ст.⁷⁵ Січинський цитує також розвідку Ю. Готьє⁷⁶ про первісних жителів Верхнього Салтова, але не подає його висновків. Подібні чи близькі до салтівської в знахідки, відкриті в селі Покровське купянського повіту, в с. Зливики ізюмського повіту та в луганському повіті. Такі самі знахідки тягнуться через Полтавщину, Київщину й Запоріжжя; на Запоріжжі було знайдено подібні предмети в балці Канцирки на правому березі Дніпра (тепер затопленого Дніпрельстаном) та на правому березі б. Кічкасу аж до Огрені на просторі 90 км. Над Дінцем і верхнім Доном особливо велике Маяцьке городище, відкрите в 1898 р., з написами на камінних плитах, які Спіцин вважає за аланське письмо, схоже на орхонське.⁷⁷

«730-ті роки» скомбінував Вернадський у зв'язку з вістками

⁶⁹ T. J. ARNE, *La Suède et l'Orient*, Upsala 1914, стор. 58; VERNADSKY, *op. cit.*, стор. 269-270.

⁷⁰ Цит. твір, стор. 37.

⁷¹ Труды XII-XIV Археолог. Съезда, Москва 1905-7; Січинський, цит. твір, стор. 37.

⁷² Труды XII Археолог. Съезда, М. 1905.

⁷³ Извѣстія Импер. Археолог. Комиссіи, Петербург 1906, вип. 19; 1911, в. 43.

⁷⁴ Спицынъ, *Историко-археологическіе розысканія*, I, Исконные обитатели Дона и Донца, Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, Петербург 1904, I, стор. 67-78.

⁷⁵ Січинський, цит. твір, стор. 38.

⁷⁶ Ю. Готьє, *Кто были обитатели Верх. Салтова*, Известия Гос. Академии Ист. Мат. Культуры, т. IV, Ленинград 1927.

⁷⁷ Січинський, цит. твір, стор. 38.

у вірменських джерелах, що «Севордик» прибули до Вірменії з півночі між 750-760 рр.⁷⁸ Я вже вище зазначив, що «Севордик» не були шведи варяги, тільки саварти. Але слід погодитися з Вернадським у тому, що в 737-8 рр. араби полонили багато асо-слов'ян в області долішнього Дону, тому що хозари їх не боронили. Проте вже є видумкою Вернадського те, мов би то ці наддонські асо-слов'яни закликали около 739 р. варягів (а не як у «Повісті временних літ» у 862 р.) проти арабів. І тому — на його думку — варяги вже около 739 р. дійшли до Азовського моря, або незадовго після 739 р., й прийняли від рухс-асів назву «Русь». При тому звертає Вернадський увагу на скандинавські заги, в яких говорилося про країну Асаянд близько Азії зі столицею Асагард, — на думку Вернадського — в місці або близько, де була Малороса або Тмуторокань. Згодом оснували варяги Асгард над Західною Двиною (пізніший: Ашераден). Багато норвезьких княжен називалися Асами та в чоловіків були імена зі складом «Ас» як Аскольд, Асмунд.⁷⁹ Все це свідчило б про зв'язок між варягами та асами, але Вернадський не взяв під увагу, що оповідання Ібн Русті про те, що «руси» не обробляють землі, а живляться тим, що забирають в країні слов'ян, і їх єдине заняття була торгівля соболями та хутрами, виказує, що «руси» схожі з угорськими оногурами, що за оповіданням Йордана ще під гунською зверхністю спеціалізувалися у продажі хутер у V-VI ст.⁸⁰ Отже, подібно як Константин Багрянородний згадав, що угри (турки) в Донеччині називалися з «якихсь причин» савартоасфалами; а причини були ті, що в Донеччині жили сіверяни й анти-(асо-) поляни, так у Приазові, де жили рухс-аси або роксоляни, угрів називали сусіди «русамі». При тому слід тут пригадати осторогу відомого славіста Олександра Брюкнера, що при основних дослідях арабські джерела заводять. Знайдемо в них такі ревеляції, як верховодство над всіми слов'янами одного слов'янського племені й короля, деякі подробиці з життя слов'ян і русів, про яких згадують раз як про окремі племена, то знов навпаки утотожують їх, такі подробиці, як опис купелі, похорони руського купця, та казки про країну амазонок. Арабські вістки відносяться головню до східних слов'ян, але вони справляють багато клопотів своїми топографічними й племінними назвами, з яких годі збагнути, до яких

⁷⁸ Вернадський, цит. твір, стор. 270.

⁷⁹ Цит. твір, стор. 273-74.

⁸⁰ Цит. твір, стор. 146.

4. « Рос » — « Рус » у IV-IX ст.

Вернадський, що виводить назву « Русь » від « Рухс-ас », приймає можливість початків назви « Рос » (Рус) в іранському періоді. Анонімний автор грецького географічного трактату з V-го ст. назвав Волгу 'Ρῶς.⁶⁰ На основі цієї назви Волги виказував совєтський історик П. Смірнов, що первісна руська держава була вже в VIII ст. над верхньою Волгою та Окою. Свою думку старався він потвердити арабськими вістками про русів та натяком « Повісті временних літ » про прогнання північно-східними слов'янами варяго-русів перед пізнішим запрошенням Рюрика княжити в Ладозі і Новгороді.⁶¹

В « Історії Церкви » Захарії Ретора з 555 р. є згаданий нарід Грос на північ від Кавказу.⁶² А. П. Діяконов⁶³ вважає « Грос » за сирійську транскрипцію « 'Ρῶς ». Порівнюючи згадку Захарії про Грос із згадкою Прокопія про східних антив, Вернадський стверджує факт, що, Грос і східні анти були на північ від Азовського моря, отже, Грос були мабуть Рос-ас, Рухс-ас — аланський клан. Деякі арабські і перські письменники в IX-X ст. називали Дон руською або слов'янською рікою. В області Дону іранське і слов'янське населення існувало від початків християнської ери і перетривало гунський період. Саме частина східних антив перейшла з області Донця над долішній Дон і Азовське море, де деякі клани асів, що найменше від IV ст. були відомі, як русх-ас, роксоляни, рокас. Коли в половині VII-го ст. хозари, що створилися з мішанини турків, гунів, північних кавказців та яфетидів, створили свою державу над долішньою Волгою і на північному Кавказі, кавказькі аси й азовські асо-слов'яни (анти) були включені до хозарської держави. Анонімний равенський географ з VII ст. умістив над долішнім Доном і Азовським морем нарід роксолянів та згадав про їхнє місто Малороса (Мал-і-Рос) в дельті Кубані; ця назва « Мал-і-Рос » означала « драговину Руси », а це тому, що це місто лежало на Таманському півострові,⁶⁴ який

⁶⁰ Вернадський, цит. твір, стор. 96.

⁶¹ П. Смірнов, *Волзький шлях і стародавні Руси*, Вид. Всеукр. Академії Наук у Києві, 1928; Андрус'як, *Іст. України*, I, стор. 79.

⁶² Вернадський, цит. твір, стор. 258.

⁶³ А. П. Діяконов, *Известия Псевдо-Захарии о древних славянах*, Вестник Древней Истории, Москва 1939, IV, стор. 86-87; Вернадський, цит. твір, стор. 258.

⁶⁴ Вернадський, цит. твір, стор. 96-97, 146-48, 205, 213, 258-59, 283.

був відділений від континенту мало доступними багнами. Тимто арабський географ Ібн Руста писав, що « країна русів є островом на озері. Руси, які на ньому живуть, мають короля, що його називають каганом... Вони не обробляють землі і живляться тим, що забирають з країни словян... їх єдине заняття торгівля соболями та хутрами... Вони шанують своїх гостей і приятні до чужинців, що шукають у них охорони... Вони мають сулейманівські мечі. На війну вирушають усі разом і не розсипаються, але одною рукою атакують ворогів, доки їх не поконають ».⁶⁵ Ібн Руста уважав рухс-асів за найвизначніший клан серед кавказьких аланів. Назва « Рос » (« Русь », « Рось »), що з бігом часу була прикладена до варягів, була спершу назвою ірансько-словянського племені.⁶⁶

Вернадський снує таку концепцію щодо переходу назви « Рос » — « Русь » від іранських рухс-асів (роксолянів) до варягів: Варяги вже в VI-VII ст. через Західну Двину дійшли до верхньої Волги й Оки. Хоч Дніпро є ближче до Західної Двини, то — на думку Вернадського — варяги його оминали, тому що його довший біг був заблокований номадами. Але й Волга була заблокована хозарами, а варяги подалися від джерел Оки на південь і правдоподібно не пізніше як 737 року вони відкрили джерела Донця, хоч до джерел останнього є ближче від джерел Сейму, притоки Десни, ніж до Оки. Але Вернадському здається, що щойно тоді знайшли варяги водний дніпровий шлях, коли хозари заблокували таки в VII ст. Дон і Донець. Волгою дісталися варяги в VIII-IX ст. до Ростова, Суздаля й Мурому і вже в VIII ст. вони панували над фінами в Ростові на Суздальщині.⁶⁷ Тут Вернадський приймає погляд П. Смірнова, про який згадувано вище.

А далі снує Вернадський, що в 730-их роках зіткнулися варяги з уграми в області верхньої Оки й верхнього Донця, побили їх й усадовилися у твердині, що була там, де сьогодні є село Верхній Салтів вовчанського повіту на Харківщині. Місцеві аси здалися з варягами проти угрів.⁶⁸ Такі свої міркування не попирає Вернадський ніякими джерелами, тільки покликуються на археологічні знахідки, а саме: гарний нордійський меч, знайдений не-

⁶⁵ С.А. MACARTNEY, *The Magyars in the Ninth Century*, Cambridge 1930, стор. 213-14; VERNADSKY, *op. cit.*, стор. 281-83; Чубатий, цит. твір, стор. 42.

⁶⁶ Вернадський, цит. твір, стор. 259.

⁶⁷ Цит. твір, стор. 268-69.

⁶⁸ Цит. твір, стор. 269-270.

відомих місць і племен слід їх віднести. В деяких арабських джерелах слов'яни є утотоженні з іншими блондинами, а навіть з кавказькими племенами; є фантастичні описи нібито слов'янських святинь, в дійсності кавказьких. З деяких арабських вісток виходить, що «ель рус» це взагалі північний довгоногий нарід.⁸¹ Арабський географ Ахмед ель Катіб розказує в своїй «Книзі земель» про напад невірних, довгоногих людей «ель рус» на Іхібіллю (Севіллю) в Іспанії в 884 р. Арабські письменники X ст. знали нарід «ель рус» над Волгою між волзькими болгарами та слов'янами. Цей нарід «ель рус» прибував як купці до Ітілю над Волгою; там же на військовій службі хозарського кагана були руси і слов'яни.⁸² Вернадський вияснює назву «Астрахан» як «Ас-тархан» — вождь асів.⁸³ «Рус», згадана в Баламія у перському перекладі «Історії Табарія». У зв'язку з подіями 643 р. володар Дербенту заявив арабському командирові, що він попав між двох ворогів: хозар і рус. Останні є ворогами цілого світу (тобто цілої північно-кавказької полоси). Тому що населення Дербенту — одиноке, що знає, як боротися з русами, хай він замість трибуту велить їм поборювати «русів». Вернадський думає, що під захистом хозарів рус-аси в Приазові жили в мирі і достатках майже століття та помагали хозарам проти арабів, аж до 737 р., коли то арабський полководець Марван забрав до неволі 20,000 слов'ян з над долішнього Дону й поселив їх у Сирії адовж візантійського кордону.⁸⁴ Але Ібн Руста й Гардізі подають, що угри підкорили слов'ян.⁸⁵ У зв'язку з нападом арабського каліфа Мамуна на Хозарію Вернадський приймає, що «руський» каган проголосив себе в 825 р. незалежним від хозар. Оповідання арабського письменника Муквадассі в 985-6 рр. про поборення киево-руським князем Святославом хозарів у 969 р. відносить Вернадський до 825 р. і вважає, що арабський письменник помішав вістки, що відносилися до двох різних хозарсько-руських воєн у 825 і 969 рр.⁸⁶ Вернадський вважає за «рус-тархана» (вождя русів) володаря Аланії, що поміг Візантії відбити від хозарів Дору на Криму та здержати

⁸¹ В збірному виданні Польської Академії Наук у Кракові: *Początki kultury słowiańskiej*, 1912; Андрусяк, *Іст. Укр.*, I, стор. 81.

⁸² Андрусяк, цит. твір, стор. 80-81.

⁸³ Вернадський, цит. твір, стор. 214.

⁸⁴ Цит. твір, стор. 259-260.

⁸⁵ Цит. твір, стор. 245.

⁸⁶ Цит. твір, стор. 289.

хозарську атаку на Херсонес (Корсунь у « Повісті временних літ »).⁸⁷ Але, врешті таки, Вернадський стверджує недостачу джерел до історії « руського каганату » в 831-39 рр., а « коли Константин Багрянородний писав, перенісся політичний центр Руси з околиці Азовського моря до Києва ».⁸⁸

Будову твердині Саркелу (Білої Вежі) та інших укріплень над Доном проти ворогів уважає Вернадський, що це проти приазовського « руського каганату » укріплювалися хозари,⁸⁹ підчас коли Бері⁹⁰ і Васильєв⁹¹ уважають, що ці укріплення були проти новгородських варягів. Проте поміч Візантії в будованні цих укріплень вказує, що вони були проти спільного візантійсько-хозарського ворога — арабів. Але Вернадський, що бачить у варягах володарів в « руському », в дійсності в угорському приазовському каганаті, комбінує на основі згадки в Бертинській хроніці про послів племені Рос з роду свеонів у Царгороді та Інгельгаймі, що саме приазовський « руський » каганат вислав послів до Царгороду, занепокоєний будовою хозарської твердині Саркелу (Білої Вежі) над Доном з візантійською допомогою. Поява угрів над долішнім Дунаєм та війни Візантії з болгарами підсунули — як думає Вернадський — імператорові Теофілеві думку післати цих роських послів до франконського короля Людовика I Побожного до Інгельгайму, де франконський монарх велів їх арештувати для допиту, — на думку Вернадського — за тайною інструкцією візантійського цісаря.⁹² В ранішій своїй праці подавав Вернадський причину, що роські послі не могли вернутися домів, тому що ім поворот загородили банди піратів.⁹³ Вернадський подає дату прибуття візантійських і роських послів до Інгельгайму 17 січня 839 р.,⁹⁴ але Бері, на якого працю він покликується і який відсилає до Бертинської хроніки, пише, що візантійське посольство прибуло до Інгельгайму 17 червня 839 р., просило Людовика вислати сильний

⁸⁷ Цит. твір, стор. 290.

⁸⁸ Цит. твір, стор. 303.

⁸⁹ *Op. cit.*, стор. 304.

⁹⁰ J. B. BURY, *A History of the Eastern Roman Empire*, London 1912, стор. 418

⁹¹ A. A. VASILIEV, *Byzance et les Arabes*, I, Bruxelles 1935, стор. 111. В іншій праці "The Russian Attack on Constantinople in 860" (Cambridge, Mass., 1946, стор. 68) пише Васильєв, що руська держава була в Києві перед 840 р., покликаючись на цитовану нижче Бертинську хроніку.

⁹² Вернадський, цит. твір, стор. 306-07.

⁹³ G. VERNADSKY, *A History of Russia*, New Haven - London 1939, стор. 17.

⁹⁴ VERNADSKY, *Ancient Russia*, стор. 306-7.

джерельних доказів. Мандрівка кочовиків угрів не була швидкою з півдня на північ та відтак з півночі на південний захід. Ті угорські історики, що приймають похід угрів з-над Ками через Суздаль-Київ-Галичину-Карпати над Дунай, виключають побут угрів в Ателькузу, куди вони зайшли — за Вернадським ¹⁰⁶ — коло 888 р.

М. де Фердінанді ¹⁰⁷ за угорськими джерелами пише, що всі угри помандрували з Лебедії на північ до давньої прабатьківщини й звідтам більшість під проводом Алма помандрувала через Суздаль, Київ, Галичину й Карпати до Панонії. Цей угорський історик не згадує про побут угрів в Ателькузу, що — за Вернадським ¹⁰⁸ — своїми східними окраїнами над р. Інгулом входило в склад Лебедії. Бері ¹⁰⁹ подає, що в часі хозарської місії св. Константина-Кирила, яка за обрахунками о. Ізидора Нагаєвського ¹¹⁰ мала відбутися між роками 843 та 862, угри займали ще простір між Дніпром та Доном; їхні банди нападали на « партію » Константина, тобто на збір людей, що слухали християнського навчання апостола. Через рік або два пізніше угри, на яких напірали зі сходу печеніги, переправилися через Дніпро й подалися на захід до Бога, Дністра, Прута й Серету. Але згадка в Бертинській хроніці, що роські послы не могли вже вернутися Дніпровим шляхом домів перед 839 р., доводить, що угорські орди проникали до Ателькузу вже в 30-их рр. IX-го ст. Печеніги витиснули угрів у 20-их рр. з-над Кубані, а для здержання печенігів хозари при візантійській допомозі збудували твердиню Саркел над Доном. Посуваючись на захід угри як ленники хозарів могли заволодіти Києвом й змусити киян до данини хозарам у 40-их рр. IX-го ст. Але приписування цього Вернадським ¹¹¹ Алмові, що мав би вже в тому часі стати київським воводою, не знаходить потвердження в джерелах.

5. Початки руської держави

Оповідання Бертинської хроніки про послів в імператора Людовика 15 червня 839 р. від короля племені рос Гакана (Гакона) ¹¹² сходиться з літописним оповіданням про заволідіння варягами

¹⁰⁶ *Op. cit.* стор. 14.

¹⁰⁷ Цит. твір, стор. 76-90.

¹⁰⁸ Lebedia, стор. 17.

¹⁰⁹ Цит. твір, стор. 423-24.

¹¹⁰ Кирило-Методіївське Християнство в Русі-Україні, Рим 1954, стор. 50.

¹¹¹ Цит. твір, стор. 34, 29.

¹¹² Нагаєвський, цит. твір, стор. 7 і 140 (текст хроніки: « quinto decimo Kalendas Junii », за римським численням випадало 6 18 травня).

над північними східними славянами. Варяги могли сягнути « шляхом з варягів у греки » до Києва, заки його підбили хозарські угри й пробували своїм посольством навязати звязки з Візантією. В Константинополі їх питали, чи вони є з племені « рос », тому що саме угри, до яких араби й візантійці причепили назви « рус » або « рос », давалися в знаки Візантії своїми грабіжницькими нападами на її посілости. Назви « рус » або « рос » не могли бути чужі для варязьких послів, тому що їм була відома фінська назва « Руотсі » для їх батьківщини — Швеції, тим то вони не могли заперечити, що вони не є « рос », але при тому вияснявали, що вони « з роду свеонів », отже не мають споріднення з тими « русами » чи « росами », що нападали на візантійські посілости. Коли ж послі « рос » прибули разом з візантійськими до франконського короля Людовика Побожного, то візантійці могли запримітити, що варяги-германці могли скоро порозумітися з франками-германцями й тим то пізніший візантійський хронікар Симеон Логофет (перша половина X ст.) назвав Русь дромітами, тобто мореплавцями на легких суднах, з роду франків.¹¹³

Послі прибули до Швеції саме тоді, коли східні словяни, користаючи з напору хозарів й угрів, прогнали варягів. Останні, очевидно, не зрезигнували з Гардаріки, як вони називали Східню Словянщину. І ось послі, що були в Царгороді, оповіли про страх візантійців перед народом « рос » чи « рус »; отже, варягам слід іти підбивати східних словян під такою назвою. Тому варяги, направляючись знов на східніх словян під проводом Рюрика, Синеуса і Трувора та Аскольда й Дира, почали себе звати « Руссю ». Під 852 р. « Повість временних літ », з початком царствування візантійського цісаря Михайла, почала прозиватися Руськая земля.¹¹⁴ Але про прихід Рюрика з братами оповідається в літописі під 862 р., при чому Аскольд і Дир мали відлучитися від Рюрика й піти до Києва, тимчасом напад Руси на Царгород — за свідченням патріярха Фотія — відбувся в 860 р. Отже, М. Таубе кладе прихід Аскольда й Дира до Києва на 855-56 рр. При тому цей історик старається виказати, що Аскольд і Дир прибули від Курського заливу Німаном, Ясельдою (цю назву виводить Таубе від Аскольда)

¹¹³ J.P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus*, *Patrologiae Graecae* t. CIX, Paris 1863, стор. 439-442, 767-807.

¹¹⁴ The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text. Translated & ed. by Samuel Hazzard Cross & Olgerd Sherbowitz-Wetzor, The Medieval Academy of America Publications No. 60, Cambridge, Mass., 1953, стор. 58.

збройний відділ мабуть атакувати Сирію або Єгипет, щоб відвернути від Візантії або поділити збройні сили каліфа. Хоч посольство було прийняте з великими почестями, проте цісарське прохання не мало ніякого успіху.⁹⁵ З приводу обстоювання Вернадським руського каганату в Тьмуторокані заявив американський славіст чеського походження Франц Дворнік, що Вернадський не звертає уваги на факт, що перше безперечне засвідчення руської Тьмуторокані датується щойно 1022 р.⁹⁶

Тому не можна прикладати до варягів чи слов'ян нападів на візантійські посілости північного народу « Рос » або « Рус » з кінця VIII-го та першої половини IX-го ст., як згаданого в « Житті св. Стефана Сузького » нападу руської дружини під проводом князя Бравлина на побережжя від Корсуня до Керчі на Криму. Вернадський зв'язує імя Бравлина за дослідями Василевського і Н. Т. Беляєва з Бравельським боем.⁹⁷ Те саме слід сказати про згаданий в « Житті св. Георгія Амастридського » напад варварів « Рос », народу нелюдяного й дикого, на Амастру (Амассару) коло Синопі в Малій Азії в першій половині IX ст.⁹⁸ Про відносини угрів до слов'ян Ібн Руста написав таке: « Угри панували над усіма слов'янами, що з ними межували, накладали на них тяжкі тягарі й вони були під їх рукою в положенні вогнополонених ». А Гардізі зазначив, що угри цілком уярмили слов'ян і постійно наказують їм забезпечити їх поживою та вважають їх за рабів.⁹⁹

Вище було згадано, що Вернадський прийняв « незалежність » « руського кагана » від хозарів у 825 р., але далі він ствердив недостачу джерел до історії цього « руського каганату » в 831-39 рр. Саме в « Студіях до угорської ранньої історії », в яких крім Вернадського є другим автором Михайло де Фердінанді, маємо висвітлену останнім історію угрів на Приазові в 825-839 рр. Де Фердінанді за оповіданням Константина Багрянородного¹⁰⁰ та дослі-

⁹⁵ J. V. BURY, *A History of the Eastern Roman Empire*, London 1912, стор. 273

⁹⁶ FRANCIS DVORNIK, *Рецензія на*, "The Origins of Russia", by G. VERNADSKY, New York 1959, *The American Historical Review*, vol. LXV, No. 2, Jan. 1960, стор. 348.

⁹⁷ VERNADSKY, *Ancient Russia*, стор. 280.

⁹⁸ Андрус'як: *Іст. Укр.* I, стор. 80.

⁹⁹ G. VERNADSKY, *Lebedia*, *Studien zur ungarischen Frühgeschichte I, Südosteuropäische Arbeiten* 47, München 1957, стор. 22-23.

¹⁰⁰ CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, *De Administrando Imperio*, Budapest 1949, стор. 38.

дами Й. Маркварта ¹⁰¹ і Ф. Альтгайма ¹⁰² виказує, що угри на Приазові в Лебеді ¹⁰³ були під хозарською зверхністю, коли на них напали печеніги. Тоді одні угри подалися на південь до Персії; були це Σάρβατοι ἄσφαλοι (саварти-ас-поляни), які були вже християнами і властиво не були уграми, тільки підбитими цими кочовиками аланами (роксолянами — рухе-асами) та слов'янами, що використали погром угрів на те, щоб від них відлучитися. Властиві угри-погани пішли в північно-західному напрямі. Угорський вєвода Лебед, жонатий з хозаркою, подався до кагана за помітчу. Хозарський каган, щоб утримати угрів при своїй державі, надав Лебедєві титул віцекагана, і це сходиться з оповіданням Вернадського, що у звязку з нападом арабського каліфа Мамуна « руський каган » проголосив себе незалежним від хозар у 825 р. Та угри не хотіли вже Лебеда; на їх зверхника висунувся другий вєвода Алм, що мав сина Арпада. Угри подалися спершу на північ до своєї прабатьківщини над Камою. В лісистій прабатьківщині не чулися добре угри, що привикли до степу. Тимто тільки частина угрів з Лебедем залишилася на півночі з тими одноплемінниками, що там жили й не вирушали кочувати на чорноморських степах. Більшість прибулих з-над Кубані, Дону й Донця кочовиків рішила під проводом Алма кочувати в південно-західному напрямі. Угорські дослідники визначають шлях мандрівки угрів через Суздаль до Києва, а відтак через Галичину до Панонії верецьким просмиком. Де Фердинанді приймає за Вернадським, що Алм заволодів Києвом і йому русини платили данину.¹⁰⁴ Вернадський ¹⁰⁵ уважає, що Алм міг бути вєводою в Києві в 40-их або 50-их рр. IX-го ст. в розквіті своїх молодечих сил. На це одначе не має Вернадський

¹⁰¹ J. MARQUART, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, стор. 497.

¹⁰² F. ALTNEIM, *Attila und die Hunnen*, Baden-Baden 1951, стор. 105.

¹⁰³ Вернадський (цит. твір, стор. 17) визначає границі Лебеді на заході р. Інгул та Поділля, на півночі р. Угра, на сході горішні Донець і Дон; де Фердинанді M. DE FERDINANDI, *Almos, Stud. zur. ungar. Frühgesch.*, II, стор. 75, (Anc. Russia, стор. 96-7, 289, 303). влучує до Лебеді Кубанщину, яка у Вернадського Anc. Russia стор. 96-7, 289, 303. є « руським » каганатом. Але й сам Вернадський (цит. твір, стор. 154) пише, що гунські сабири або савири панували над угорськими племенами, що прийшли з Уралю на Північний Кавказ в II-ій половині V-го ст.

¹⁰⁴ MICHAEL DE FERDINANDI, *Almos, Studien zur ungarischen Geschichte*, II, *Südosteuropäische Arbeiten*, 47, 1957, стор. 60-81.

¹⁰⁵ VERNADSKY, *Lebedia*, стор. 29.

і Прип'яттю до Дніпра,¹¹⁵ у зв'язку з попереднім походом Аскольда на литовських курів. Проте шлях Аскольда через землю литовську мало імовірний; Аскольд і Дир прибули до Києва « шляхом з Варяг у Греки », можливо, що рівночасно з Рюриком, що прибув до Новгороду не в 862, тільки около 852 р. Але слід уважати за тенденційне оповідання літописця, наче б то Аскольд і Дир випросилися в Рюрика, щоб йти на Царгород, а по дорозі зайшли до Києва й визволили його з-під хозарського підданства.

В літописі по Никонівському списку подано за збереженою традицією, що новгородці під проводом Вадима повстали проти Рюрика, який після перемоги над Вадимом і його однодумцями повбивав їх, але багато новгородців і невдоволених Рюриком варягів утікли до Києва, і завдяки тому дружина київських князів збільшилася, а вони заволоділи половчанами та могли нападати на посілости Рюрика.¹¹⁶ Не має Вернадський¹¹⁷ potwierдження в джерелах на те, мов би то Аскольд і Дир були під зверхністю угорського воеводи Алма, навпаки, де Фердинанді¹¹⁸ цитує Константина Багрянородного,¹¹⁹ який подає, що противна Лебедеві партія рішила, щоб угорським князем був Алм або його син Арпад у залежності від Дири. Отже, угри шанували київських князів як суверенів території України, в якій складі було й Ателькузу, де сиділи слов'янські угличі, які признали за своїх володарів київських князів Аскольда і Дири. Також і деревляни піддалися їм¹²⁰, і Аскольд міг Прип'яттю дістатися до річки, що дістала від його імени назву Яселди й творила границю його володінь на цьому відтинку. Виправлялися також Аскольд і Дир проти печенігів і багато їх вибили¹²¹, й тому угри могли вважати київських князів за своїх месників і покровителів перед печенізькою загрозою. Але в нападі на

¹¹⁵ MICHEL DE TAUBE, *Rome et la Russie avant l'invasion des Tatars*, I, Paris 1947, стор. 68.

¹¹⁶ С. М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, кн. I (тома 1-2) Москва 1959, стор. 36-39; Русская летопись по Никонову списку, Полное Собрание Русских Летописей, т. IX, стор. 16, 17, 19.

¹¹⁷ Цит. твір, стор. 29.

¹¹⁸ Цит. твір, стор. 62.

¹¹⁹ De Administrando Imperio, Budapest 1949, стор. 38.

¹²⁰ Соловьев, цит. твір, стор. 137.

¹²¹ Цит. твір, стор. 137; — В. О. Ключевский, *Сочинения*, т. I, Курс русской истории, ч. I, Москва 1956, стор. 93.

Царгород у 860 р. понесли вони великі втрати,¹²² а в поході на дунайських болгарів у 864 р. був убитий син Аскольда.¹²³

С. М. Соловйов і В. О. Ключевський¹²⁴ вважають, що Сильвестер, який редагував «Повість временних літ» на початку XII-го ст., пропустив багато вісток, які були в давнішому літописному зводі, що — на думку О. Шахматова — був складений наприкінці XI-го ст. Тут можна добачити тенденцію літописних укладачів, редакторів і переписувачів, що не бажали розписуватися про подвиги Аскольда й Дира, вбитих з наказу Олега, що узурпував для себе й Ігоря Рюриковича київське князівство. Характеристичною є згадка в літописі, що Олег називав себе «підгорським гостем», щоб заманити Аскольда й Дира на Дніпровий берег, на якому він ждав на них з малою дружиною, а більшість дружини спряталася на човнах на Дніпрі. Так само словами Олега, що Аскольд і Дир «не князі, ні княжого роду», тільки він-Олег є «князь», і йому «слід (достоїть) княжити»,¹²⁵ старався літописець виправдати вбивство київських князів, злочин, завдяки якому княжили в Києві Рюриковичі. Дмитрій Чижевський¹²⁶ звернув увагу, що в новгородських літописах є названий Олег тільки «воєводою», а київський літописець назвав Олега при його договорах з греками «князем». Тим то неправильно використовує Вернадський¹²⁷ літописні слова Олега, що Аскольд і Дир не «князі», щоб довести їх залежність від угрів.

В літописі оповідається, що Аскольда і Дира вбили Ігореві вої одночасно й винесли їхні трупи на гору, що в часах писання літопису звалася «Угорське», тому що під 898 р.¹²⁸ згадується в цьому літописі, що йшли угри попри Київ горою, що зветься «Угорське»; прийшовши до Дніпра, вони розставили свої шатра, тому що вони кочували так, як половці в часах літописця.¹²⁹ Аскольда

¹²² Соловьев, цит. твір, стор. 137; — The Russian Primary Chronicle стор. 60; Ключевский, цит. твір, стор. 91.

¹²³ Соловьев, цит. твір, стор. 137; — Ключевский, цит. твір, стор. 93.

¹²⁴ Цит. твір, стор. 94.

¹²⁵ Начало летописи по Эрмитажному списку, Полное Собрание Русских Летописей, т. XXV, Москва-Ленинград 1949, стор. 341; т. XXVI, Вологодско-Пермская летопись, 1959, стор. 16.

¹²⁶ D. Čiževskij, *History of Russian Literature*, The Hague, The Netherlands 1960, стор. 60.

¹²⁷ Цит. твір, стор. 29.

¹²⁸ В літописі по Ермітажному списку під 899 р. (ПСРЛ, XXV, стор. 342).

¹²⁹ ПСРЛ, т. XXV, стор. 341; т. XXVI, стор. 16; Вернадський, цит. твір, стор. 12.

поховали на збіччі Печерської гори недалеко « Угорського », що називалося « Олминим двором ». ¹³⁰ Вернадський ¹³¹ утотожнює літописного Олму з угорським Алмом або Оломом, і я погоджуюся з ним щодо цього утотоження. Але я не погоджуюся з міркуваннями Вернадського, ¹³² що Алм-Олма міг бути київським воеводою в 40-их або 50-их рр. IX-го ст., а Аскольд і Дир були його васалами; навпаки, наведена вище згадка в творі Константина Багрянородного « Про управу імперією » виказує ленну залежність Алма чи Арпада від Дири.

Те, що Константин Багрянородний не згадав Аскольда, тільки Дири, як також літописна згадка, що Аскольд і Дир не були поховані в одному місці, тільки перший на « Олминовому дворі », де над його могилою була поставлена церква св. Николая, а Дир за церквою святої Ірини, вказує, що вони не були вбиті разом так, як це оповідається таки в « Повісті временних літ ». Згадка в Никонівському літописі про ворожнечу між київськими князями та Рюриком новгородським виключає те, щоб Аскольд і Дир вийшли без ніякої охорони зустрічати « гостя », що їхав послом « у Грецію від Олега й від Ігоря княжича ». ¹³³ Слід, отже, припускати, що Аскольд і Дир вийшли назустріч Олегові й Ігореві із своєю дружиною і був бій, в якому поляг Аскольд, а Дир утік з Києва за поміччю до угрів. Угрів в Ателькузу використовувала також Візантія проти болгарів, яких князь Симеон зв'язався союзом з печенігами; разом з ними напав на угрів і змусив їх залишити Ателькузу в 895-96 рр. та помандрувати через Карпати над Тису й Дунай. ¹³⁴ Там угри під проводом Арпада осадовилися, під час того, як частина угрів під проводом Алма, що з Лебедії подалася на північ до підуральської прабатьківщини, прикочувала саме на Лівобережжя, коли Дир шукав за союзниками проти Олега. Отже, слід прийняти за правдиве оповідання анонімого угорського хронікаря-нотаря короля Белі, що — як виказав Р. Ф. Кайндль ¹³⁵ — писав на основі стар-

¹³⁰ Повесть Временных Лет, Подготовка текста Д. С. Лихачева, Москва-Ленинград 1950, стор. 20; ПСРЛ, т. XXV, стор. 341; т. XXVI, стор. 16; Нагавський, цит. твір, стор. 23; Вернадський, цит. твір, стор. 29.

¹³¹ Цит. твір, стор. 27.

¹³² Цит. твір, стор. 27-29.

¹³³ Повесть Временных Лет, стор. 20; ПСРЛ, XXV, стор. 34, т. XXVI, стор. 16.

¹³⁴ A. ALDASY, *Hungary*, The Catholic Encyclopedia, vol. VII, New York 1910, стор. 547.

¹³⁵ R.F. KAINDL, *Studien zu den Ungarischen Geschichtsquellen*, Archiv für Österr. Geschichte VII-VIII, 85 (1898) und 86 (1899) VERNADSKY, *Lebedia*, стор. 28.

шої угорської хроніки з початку XII-го ст. «*Gesta Hungarorum Vetera*», а саме, що Алм воював проти володарів Києва,¹³⁶ русини платили йому дань,¹³⁷ отже, Дир мусів платити Алмові за поміч, коли руський київський князь (Олег) вів проти угрів кочових вершників «куманів».¹³⁸ В часі побуту угрів на «Угорському», «Угорська гора» була на західному березі Дніпра на північ від Печерської Лаври за Берестовим та зо два кілометри на південь від Подола коло Києва і дружинники Дири віднайшли тіло Аскольда й похоронили в осередку угорського табору на узбіччі Печерської гори, де був Олмин двір; очевидно, цей двір складався із шатер Олма, Дири й прибічної старшини. Над могилою Аскольда збудували Церкву св. Николая, як це зазначено в одному списку Першого Софійського літопису, підчас коли в інших літописних списках будову цієї церкви приписано самомі Олмі, тому що був згаданий Олмин двір.¹³⁹ Коли ж у бою поляг Дир, його похоронили його дружинники в місці, де пізніше Ярославом Мудрим була збудована церква св. Ірини, на південний захід від св. Софії.

Слід тут зазначити, що в часі, коли літописці складали літописи, отже, в XI-XII ст., існувала тільки традиція «Олминого двору», тобто називано збіччя Печерської гори недалеко «Угорського» «Олминим двором», але не було в часах Нестора ні Олминого, ні — як справляє Ів. Фундуклев¹⁴⁰ - «Ольжиного двора». Згодом традиція цієї назви затерлася, і те саме місце називано аж до наших часів «Аскольдовою могилою», що — за виясненням Ол. Оглоблина — була узбіччям Печерської гори над Дніпром, нижче Пустинно-Николаївського монастиря. На Аскольдовій могилі був поставлений пам'ятник відомому галицькому, москвофільському діячеві о. Іванові Наумовичеві, якого папа Лев XIII виключив з Католицької Церкви за його причетність у переході села Гниличок, збараського повіту, на православ'є.

Для бібліографічної повноти не можна поминути міркувань Б. Рибак¹⁴¹ про початки Руси в Києві. Після цитати з «Повісті временних літ»: «Поляни, що звуться тепер Руссю», він міркує так: В старій рільничій околиці лісо-степу над берегами річки

¹³⁶ VERNADSKY, *loc. cit.*

¹³⁷ M. DE FERDINANDY, *Almos*, стор. 90.

¹³⁸ *Loc. cit.*

¹³⁹ VERNADSKY, *op. cit.*, стор. 27.

¹⁴⁰ Ів. Фундуклев, *Обозрение Киева в отношении к древностям*, Київ 1847, стор. 7-8.

¹⁴¹ В. Рываков, *Early Centuries of Russian History*, Moscow 1965, стор. 15-17.

Росі, жило племя зване Рось або Русь. Тому що ця область була заселена слов'янами від бронзової доби, було це племя слов'янським, хоч з огляду на своє сусідство із степовими скитосарматськими племенами могло воно абсорбувати дещо не-слов'янських поселенців. Город Роден при впаді Росі до Дніпра був племінним центром і від нього мала походити друга назва племені: «роди». В VI-му ст., коли слов'яни відітхнули від спустошень нанесених гунами і нові не менше грізні орди обрив (аварів) з'явилися в степах, зєдналися племена лісово-степової полоси у великий союз під проводом найбільше південного племені, що межувало із степами, — Рось або Русь. У межах цього союзу розвинулася специфічна культура, яка вирізняла союзні племена від інших слов'янських. В умовинах тієї доби, коли дружини слов'янських воївників робили постійно рейди на степи, посувалися до берегів мор і воювали з Візантією, забарвлювалася їхня культура звичайно деякими степовими й чорноморськими елементами. Племінному союзові VI-VII століть надано назву Росі або Руської землі. Ядром цього союзу була країна пова річки Рось з городом Роден.